

TRANZICIJA I KULTURNO PAMĆENJE

Zbornik radova s istoimenog međunarodnog znanstvenog simpozija
održanog 26. i 27. studenog 2015. godine
na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu

Uredili

VIRNA KARLIĆ

SANJA ŠAKIĆ

DUŠAN MARINKOVIĆ

srednja europa

Zagreb 2017.

338

BRANKO TOŠOVIĆ (GRAZ)

U radu se analizira jedan od triju oblika *uandričavanja* (umjetničke reinkarnacije Iva Andrića) – upričavanje, koje zajedno sa *ustihovljavanjem* i *udramatiziravanjem* prestavlja postupak transformacije realne individue u virtualnu (poetsku, proznu i dramsku): u junaka pripovijedanja, umjetnički lik, književni motiv. U prvom dijelu se razmatra umjetnička reinkarnacija (prenošenje književnog stvaraoca iz realnog prostora u kome je živio u virtualni prostor u kome se oživljuje), u drugom se ona dovodi su vezu sa memizacijom i simulacijom, a u trećem se analiziraju konkretni primjeri *upričavanja* Andrića.

Ključne riječi: Andrić, *upričavanje*, *uandričavanje*, umjetnička reinkarnacija, proza, umjetnički postupak

Postoje najrazličitiji umjetnički postupci usmjereni na stvaranje efekta, posebnog i originalnog pripovijedanja. Jedni od njih baziraju se na promjeni kvaliteta, drugi na modifikaciji kvantiteta, treći na premještanju znakova, četvrti na najrazličitijim pomjeranjima. Postupci se mogu ticati (a) riječi, rečenica i čitavih tekstova, (b) paradigmatike i sintagmatike, (c) horizontalnog i vertikalnog konteksta itd. Postoje i postupci koji ne operišu formalnom građom, već realijama. Jedan od njih se tiče pretvaranja poznate ličnosti (naučnika, umjetnika i sl.) u virtualnu. Takav postupak nazivamo umjetničkom reinkarnacijom (UmjRein). Radi se o stvaranju virtualne (poetske, prozne i dramske) od konkretne individue, njenoj transformaciji u junaka pripovijedanja, umjetnički lik, književni motiv. Na prvi pogled UmjRein je bliska precedentnosti, ali postoji suštinska razlika: precedentne jedinice su široko poznata imena koja se koriste u najrazličitijim tekstovima (umjetničkim, publicističkim, naučnim, političkim i dr.) kao kulturni znakovi, simboli određenih osobina, dok UmjRein ne podrazumijeva transformaciju vlastitog imena u opšte, već oživljavanje umrle ličnosti i njeno pretvaranje u junaka umjetničkog djela ili umjetničkih motiva. Kao objekat takve operacije dolaze istaknute istorijske ličnosti, poznati kulturni poslenici, ljudi nauke, književnosti...

U osnovi UmjRein leži transpozicija – prenošenje individue iz realnog prostora, koji mi nazivamo prošlim životom, u kibernetički prostor, koji mi nazivamo virtualnim životom. Na bazi idiorealeme (realne ličnosti) nastaje idiovirtuema („oživljena“

ličnost). Ciljni prostor (prostor za transponovanje) može biti bilo koji vremenski plan – prošlost (idiorealema se nalazi u svome vremenu – u prošlosti, tačnije dospijeva u virtualno prošlo vrijeme), sadašnjost (idiorealema „se emituje“ u vrijeme pripovijedanja), budućnost (idiorealema odlazi u „poslijesadašnjost“). Dati proces odvija se na taj način što reinkarnator – generator oživljavanja (autor) bira reinkarnat – objekat oživljavanja (konkretnu individuu) i pretvara ga u reinkarnaturu (rezultat oživljavanja). Pri tome stupaju u korelaciju realnost i postrealnost.

1. UmjRein se koristi u svim književnim rodovima (poeziji, prozi i drami) pa se izdvaja *ustihovljavanje* (stihotvorna reinkarnacija), *upričavanje* (prozna reinkarnacija) i *udramatizavanje* (dramska reinkarnacija).¹

2. Transpozicija književnog identiteta dolazi u tri oblika – kao transpozicija ličnosti pisca, transpozicija njegovih junaka i transpozicija njegovih motiva. U prvom slučaju radi se o reinkarnaciji stvaralačke idiorealeme (umjetnika koji je realno postojao), u drugom i trećem o: (a) reinkarnaciji kreirane umjetničke idiovirtueme A (junaka književnog teksta kao idiovirtueme – lika generisanog od strane autora) i (b) kreiranju umjetničke idiovirtueme B. Time se dobija dvojna transformacija: umjetnička modifikacija umjetničke modifikacije.

3. Svaka nacionalna književnost ima dominantne objekte UmjRein. Za konkretnu analizu UmjRein izabrali smo srpsku književnost u kojoj postoje markantni primjeri takvog postupka. U njoj je glavni transponirani naučni identitet poznati pronalazač u oblasti proizvodnje i prenošenja električne energije Nikola Tesla. Među književnicima izdvajaju se Ivo Andrić, Miloš Crnjanski, Petar Kočić, Borislav Stančević, Branko Ćopić i Danilo Kiš. Ali na prvom mjestu nalazi se Ivo Andrić.

4. Operacija kojim se on inkorporira u književni tekst nazivamo *uandrićavanjem*. Ovaj postupak dolazi u tri oblika: kao transpozicija ličnosti ovog pisca, transpozicija njegovih junaka i transpozicija njegovih motiva.

5. Ivo Andrić postaje u posljednje vrijeme sve više predmet umjetničke obrade. Razlozi tome su različiti. Prvo, radi se o najpoznatijem piscu južnih Slovena. Drugo, još za života on je postao književni kanon i etalon stvaralaštva, jezika i stila. Treće, niko od južnoslovenskih pisaca nije objedinjavao u sebi tako snažno dvije komponente – književnu i filozofsku: Andrić je bio ne samo izuzetni umjetnik nego i veliki mislilac. Treće, životom i načinom ponašanja izrazito se izdvajao među piscima svoga (ali i našega) vremena. Četvrto, toliko je visoko podigao ljestvicu umjetničkog stvaralaštva da je takva visina nedostižna za mnoge. To izaziva najrazličitije frustracije i pojačava interesovanje i nastojanje da se iskoristi kao umjetnički motiv i pretvori u književnog junaka. Andrić se sve više unosi u pjesme, prozne forme i drame te postaje objekat triju rodova UmjRein: *ustihovljavanja*, *upričavanja* i *udramatizavanja*.

1 Postupak pomoću koga umrli književnik postaje u umjetničkom djelu živ nazivamo *oličenjem* (od riječi *lik*).

6. Stvaranje virtuelnog Andrića ima dodirne tačke sa kulturemama (jedinicama kulture) i memima (jedinicama kulturne informacije). Ove posljednje čine ideje, simboli, maniri, načini radnje, motivi koji cirkulišu u kolektivu, u kulturi i (u datom slučaju) u književnosti, a dolaze u obliku verbalnih kodova (jezika) i neverbalnih sredstava (audiovizuelnih, rituala, gestova i sl.). Ivo Andrić postaje objekat književnog podražavanja i kopiranja, on se pretvara u svojevrсни mem – znak sa posebnom informacijom. Pošto se u osnovi termina *mem* nalazi grčka riječ *μίμημα* – ‘sličnost’, njegova semantika odgovara UmjRein, koja je orijentisana na stvaranje neke piščeve kopije. Sličnost između UmjRein i memova sastoji se i u tome što u datom postupku dolazi do dupliranja Andrića (realni se pretvara u virtualni), nastaje replikacija tipična za memome. I u UmjRein odvija se proces razmnožavanja i podražavanja tako da danas postoji niz umjetničkih kopija realnog Andrića. Dok u memovima replikatori za razmnožavanje kopiraju sami sebe u obliku autoreplikacije, UmjRein replikaciju drugi generiše, pri čemu se replikuje opna (okvir) koja se popunjava najrazličitijim sadržajem. Za razliku od memova, čije postojanje zavisi od postojanja barem jednog nosioca, UmjRein nikada ne zavisi od nosioca, već od kulturnog značaja objekta replikacije – što se on snažnije veže za datu kulturu time ima više mogućnosti da postane mem. Pozicija Andrića u srpskoj književnosti je tako čvrsta da on postaje orijentir na više planova i predmet najrazličitijih vidova umjetničke obrade, replikacije, kopiranja. Proces *uandrićavanja* je u suštini proces memizacije Andrića, jer se pisac spontano distribuirao kao idiovirtuema i postaje ne samo književni nego i kulturni mem.

Sličnost između UmjRein i memike sastoji se i u tome što se memovi i idiovirtueme vidski mijenjaju i cijepaju, formirajući sve nove i nove varijante. Ali memovi se razmnožavaju ili voljom svoga nosioca, ili protivno njegovog volji, dok se memo- vi koji nastaju u procesu *ustihovljavanja*, *upričavanja* i *udramatizavanja* (u datom slučaju Andrića) razmnožavaju nezavisno od volje nosioca iz jednostavnog razloga: idiorealeme nema među živima i, naravno, ne može se slagati ili ne slagati s bilo čime.

Adrićevski mem je bilo koji elemenat, dio ili aspekt života i djelatnosti ovog pisca koji je dobio kulturnu/kulturološku širinu te postao prepoznatljiv i važan u oblasti jezika, književnosti, kulture i istorije. Ovdje spadaju i dominantni markeri Iva Andrića kao čovjeka, pisca, diplomate, tačnije *andrićeme* koje su otišle/izašle nakon njegove smrti u „slobodnu“ plovidbu i počele da se replikuju i šire, posebno u umjetničkim djelima.

Stvaralačka veličina Iva Andrića dovodi do toga da on kao umjetnički lik izlazi izvan okvira jedne generacije i prelazi iz kategorije horizontalnog književnog mema (mema jedne generacije) u kategoriju vertikalnog književnog mema (mema nekoliko generacija). Ako *uandrićavanje* postane pomodni i mehanički postupak, takva replikatura može dobiti oblik „mentalnog mikroba“ koji, kao i pravi mikrobi, djeluje

svuda i prenosi se lančanom reakcijom izazivajući usputno negativne reakcije i postajući kontraproduktivnim.

7. U UmjRein Iva Andrića izdvajaju se dva tipa memova – individualni i stvaralački. Individualne čine fiziološke specifičnosti, ponašanje i odjeća Iva Andrića. U takvim memovima nalaze se markeri pisca koji ga izdvajaju (karakterišu). Replikaciji i širenju podvrgavaju se (1) fiziološka svojstva – tih, unjkav glas, (2) crte karaktera i ponašanja – čutljivost (čutanje), zatvorenost, usamljenost, mudrost, opreznost, (3) psihološko-fiziološka stanja – nesanica, (4) način života i navike – šetnja po određenoj maršruti, (5) dijelovi odjeće – šešir, mantil, (6) predmeti – naočari, nalipero, tašna. Ovi replikatori se množe spontano (nekako sami po sebi) i vode različitim modifikacijama i mutacijama. Replikatori Iva Andrića djeluju odvojeno, kombinuju se i objedinjavaju. Andrićevi kompleksni memovi (memkompleksi) dolaze kao homogeni (integrišu se memovi samo iz jedne od pomenutih grupa, npr. u četvrtoj kategoriji šešir i mantil) i heterogeni (kombinuju se memovi različitih grupa, npr. prve i treće tipa čutljivosti i šetnje). U stvaralačke replikatore spadaju junaci i umjetnički motivi Iva Andrića.

8. *Uandrićavanje* ima dodirne tačke sa simulacijom – generisanjem hiperrealnog predmeta pomoću modelâ realnog koji nemaju vlastite izvore i realnost (Bodrijar 2013). Rezultat procesa simulacije su simulakri. Pretvaranje realnog Andrića u umjetnički lik predstavlja svojevrsni simulakr u tom smislu što se stvara lažna realnost. Proces UmjRein ovoga pisca može se dovesti u vezu sa procesom simulacije sastavljenom od četiri stepena razvoja: 1. stepen – odražavanje bazne realnosti (kategorija kopija – npr. portretna fotografija), 2. stepen – kontinuirana deformacija i maskiranje date realnosti (kategorija funkcionalnih analogija, recimo rezime ili grablje kao funkcionalna analogija), 3. stepen – krivotvorenje realnosti i skrivanje neposrednog nepostojanja realnosti (znak krije da nema originala, pravi simulakr), 4. stepen – potpuni gubitak veze sa realnošću, prelazak znaka iz kategorije označavanja (vidljivosti) u kategoriju simulacije, tj. pretvaranje znaka u vlastiti simulakr (znak koji ne krije da nema originala) (Verzija 1-www). Ako to dovedemo u vezu sa umjetničkom oblikovanjem Andrića, dobija se sljedeće: u prvom stadiju dolazi do odražavanja bazne realnosti (odražavanje realnog Andrića), u drugom stadiju maskira se i deformiše bazna realnost (realni Andrić se modifikuje, ponekad do neprepoznatljivosti), u trećem stadiju nestaje bazna realnost (gubi se sve ono što je bilo realno u Andrićevom životu), u četvrtom stadiju virtualni Andrić nema nikakve veze sa realnim Andrićem. Naš korpus potvrđuje u mnogome ovaj dinamični model simulacije. Ali postoji i razlika: UmjRein i simulacije nisu kao simulakr kopija bez originala u realnosti, označenog objekta u realnosti (npr. fotografija je simulakr realnosti koja je na njoj odražena) i nije kao simulakr slika bez originala, slika nečeg što ustvari ne postoji. *Uandrićavanje* ima u osnovi original – to je pisac koji se rodio 1892. i umro

1975. Oba postupka se zbližuju u tome što nemaju obavezno vjerodostojno slikanje (imamo u vidu odnos između fotografije prirode i virtualnog Andrića, prepričavanja realnih zbivanja svojim riječima i umjetničkog slikanja).

Sličnost je glavni marker koji povezuje idiovirtueme i simulakre: kao što slika liči na digitalnu fotografiju objekta koji ona odražava a u stvari on ne postoji i nikada nije postojao, umjetnički Andrić može biti onakav kakav nikada nije bio (npr. da psuje, da pravi gužvu, da pije – sve to nalazimo u Andriću kao književnom junaku). U oba slučaja radi se o svojevrsnom falsifikatu, ali u UmjRein svjesnom i umjetnički intencionalnom, tendencionalnom. Andrić postaje na taj način književna realnost koja se odlikuje neoriginalnim i čak deformisanim crtama.

Simulacija i *uandričavanje* su bliski i u tome što se radi o imitaciji, simulaciji realnosti i što se u oba slučaja stvara hiperrealnost. Oba procesa mogu težiti da postanu univerzalna i sebi dovoljna realnost. U simulaciji dolazi do „zamjene realnih znakova realnog“ (Bodrijar 2013: 6), uslijed čega je simulakr principijelno direktno nekorelativan sa realnošću (Iljin 2001: 257), a u UmjRein umjetnička kopija (u našem slučaju Iva Andrića) postaje nekorelativna ideorealemi (realnom Andriću). *Uadričavanje* je svojevrsno kopiranje originala i kopiranje kopiranja.²

9. *Upričavanje* Iva Andrića je umjetnički postupak pomoću koga se ovaj pisac i njegovi junaci pretvaraju u likove i motive prozних djela (romana, pripovijetki, priča).

10. Poznato nam je šest romana u kojima Andrić dolazi kao glavni junak ili je jedan od glavnih: *Kainov ožiljak* Vladimira Kecmanovića i Dejana Stojiljkovića (Kecmanović/Stojiljković 2014), *Ožiljci tišine* Milisava Savića (Savić 1998), *Piši tiše Andrićevo ime* Milenka Stojičića (Stojičić 2011), *Otrovani Balkanom: roman-film: omaž Ivi Andriću* Petra Zeca (Zec 2010), *Pesnik* Divne D. Radovanović (Radovanović 2000) i *Andrićeva lestvica užasa* Svetislava Basare (Basara 2016).

U romanu *Kainov ožiljak* dato je umjetničko viđenje jednog od najmračnijih perioda piščevog života (o kome je Andrić nerado govorio) – diplomatska služba od 1939. do 1941. u Berlinu kao ambasadora Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Kecmanović/Stojiljković 2014). U tekstu ima dosta faktografskih podataka koji se podudaraju ili gotovo podudaraju sa realnim podacima iz Andrićeve biografije: istorijski datumi (1939, 1941), mjesta zbivanja (Berlin, Vajmar, Grac, Konstanca, Beograd, Sarajevo, Višegrad, Krakov...), istorijske ličnosti (Hitler, Gering fon Ribentrop, knez Pavle...), književnici (Miloš Crnjanski, Gustav Krklec...), lica iz privatnog života (otac, Milica Babić), situacije (susret sa Hitlerom i rukovanje). Ali u pripovijedanje

2 *Uandričavanje* se može dovesti u vezu i sa Platonovim tumačenjem prema kome sâm predmet realnosti predstavljen na slici ili skulpturi jeste u izvjesnom smislu kopija u odnosu na ideju predmeta, *ejdos*, a slika tog predmeta je kopija kopije i u tome smislu je lažna, neistinita (O pitanju-
www).

se uvode i izmišljeni junaci (Ditrih, Krajski, Stefan Buljubašić, Andreas). U romanu se ekspliciraju i impliciraju prozna Andrićeva djela (*Prokleta avlija*, *Žena na kamenu*) i njihovi junaci (Jelena). Neki se Savićevi likovi dovode u vezi sa Andrićevim (Hitler sa Mustafom Madžarom, Ditrih sa Karađozom, bezimena polugola djevojka sa Anikom). U pripovijedanje se unose motivi iz Andrićevih umjetničkih djela (Karađozo-va igra sa zatočenicima iz *Proklete avlije*, kockanje sa nepoznatim/đavolom iz romana *Na Drini ćuprija*) i legendi (legenda o Kainu). Pojavljuju se scene koje su nespojive sa diplomatskim životom Iva Andrića (on u restoranu provodi noć do zore, pije kao prava pijanica, a sagovornik, Ditrih, strašno psuje). U pripovijedanje se uključuju i Andrićeva poznata (realna) psihofiziološka stanja, u prvom redu nesanica.

Roman *Ožiljci tišine* Milisava Savića razlikuje se od prethodnog time što Andrić nije glavni junak već jedan od centralnih likova – osim Miloša Crnjanskog tu su i dvije junakinje: S. i M. (Savić 1998). Druga je razlika složena fabula: ona se seli iz mjesta u mjesto (Stambol, Dubrovnik, Veneciju, Rim, Vršac, London, Prištinu, Firencu, Moskvu...).

U ovom romanu umjetnički Andrić dolazi u pet pojavnih oblika.

Prvo, on je adresatni epistolarni lik – njemu šalje pisma N. N., student druge godine studija svjetske književnosti (prvo je upućeno u vrijeme studentskih nemira u Beogradu juna 1968, posljednje 1972).

Drugo, Andrić je objektni epistolarni junak – lice koje se spominje u pismima N. N. nakon pišćeve smrti. Prvo od njih upućeno je Zadužbini Ive Andrića u Beogradu. U pismu (datiranom 8. avgusta 1980) navode se podaci iz života Iva Andrića koji se nikada ne pominju u njegovim biografijama, između ostalog da je imao vanbračnog sina Petra Bogića rođenog iz veze sa sobaricom 1924. u Soko Banji (Savić 1998: 94). Ovaj se „sin“ pred kraj života opija i umire od ciroze. U drugom pismu 6. maja 1982. N. N. se obraća publicisti Radovanu Popoviću (poznatom po knjigama o Andrićevom životu). U ovoj epistoli N. N. otkriva detalje o „sinu“ Iva Andrića (Savić 1998: 111–116). Pismo se završava novom informacijom – o tome da se *nedavno* u Andrićevoj Zadužbini pojavio mladić koji je tvrdio da je Andrićev unuk. U trećem pismu Radovanu Popoviću (krajem jula 1983) N. N. javlja da je Andrić 1972. pao u rupu u ulici Uzun Mirkovoj. U pismu se pisac prekorijsava za ćutanje tokom studentskih demonstracija 1968. (Savić 1998: 128). U četvrtom pismu (5. maja 1984) N. N. proširuje priču veoma banalnim detaljima, recimo da se tokom šetnje Andrić okliznuo na fekaliju i pao (Savić 1998: 137–141). Peto pismo (10. oktobra 1994) pojavljuje se pred kraj romana; povod je bila dvadesetpetogodišnjica smrti Iva Andrića (Savić 1998: 212–215). Dominantni motiv u ovoj epistoli je karakteristična pišćeva crta – ćutanje. Ali odslikane osobine Iva Andrića uopšte nisu njemu svojstvene: umirući u bolnici, on psuje kao pravi kočijaš, nekulturno se izražava, *gotovo kao životinja*, medicinskoj sestri govori najrazličitije gadosti, hranu bukvalno guta (Savić 1998: 214).

Umro je tako što je sat prije smrti zavukao ruku u bluzu medicinske sestre i zatvorio oči sa rukom na njenim dojka.

Treće, Andrić je „fusnotni“ lik: Milisav Savić piše na str. 64 o tome da su za fabulu relevantne fusnote, pri čemu ne dvije-tri, već čitavih 12 (Savić 1998: 64–68). Četvrta od njih se u potpunosti odnosi na Andrića. U njoj se pod (a) navode prilično detaljni biografski podaci, bez umjetničke modifikacije (Savić 1998: 65–67), a pod (b) podaci o Milošu Crnjanskom.³ „Fusnotni“ Andrić se javlja i u poglavlju „Fusnote za završni deo knjige“, i to kao osma fusnota (od devet) u obliku bibliografske jedinice o doktorskoj disertaciji odbranjenoj u Gracu 1924.

Četvrto, Andrić je komparacijski lik – na str. 74 jedan od junaka kaže: „Pljunuti Andrić“.

Peto, Andrić ima poziciju posredovanog lika – on se unosi u pripovijedanje o drugom piscu (Milošu Crnjanskom, za koga se kaže da je „u Londonu sreo i svog starog prijatelja, Iva Andrića“ – Savić 1998: 144). Posredovani su i neki Andrićevi junaci, npr. Galus, koji se pojavljuje u jednom pismu N. N. (Savić 1998: 153).

Šesto, Andrić kao neposredovani lik dolazi pred kraj romana kada jedna od junakinja kaže da su njeni spasioci Ivo Andrić i Miloš Crnjanski sa suprugama Milicom i Vidom (Savić 1998: 200) i kada se dotiču ne baš jednostavni odnosi između ova dva velika pisca (Savić 1998: 206).

U romanu Milenka Stojičića *Piši tiše Andrićevo ime* autor koristi/kopira/ugrađuje/modifikuje mnogobrojne motive vezane za život i aktivnost Iva Andrića, a takođe unosi u pripovijedanje njegove junake: doktora Levenfelda, Milana Gavrilovića, Omera pašu, Đerzeleza, Radisava i dr. (Stojičić 2011). U tekstu se pojavljuje Andrić u novom kontekstu – u dijalogu, tačnije u monologu. Najčešće izostaje bilo kakva piščeva reakcija (ona dolazi, recimo, na str. 53–57 kada se rekonstruiše razgovor između Andrića i Jandrića), pri čemu se uključuju podaci iz njegovog života (npr. Stojičić 2011: 36), izvodi iz piščevih djela (Stojičić 2011: 39, 42–43, 47, 48, 51). Autor ponekad pravi asocijacije na događaje nakon Andrićeve smrti (recimo dovodi u vezu motiv rušenja mosta u romanu *Na Drini ćuprija* sa realnim pokušajem njegovog razaranja 1992, a takođe sa uništavanjem iste godine spomenika Andriću u Višegradu (Stojičić 2011: 70–75). Osnovni lajtmotiv pripovijedanja je Bosna u vrijeme posljednjeg rata i poslije njega, tačnije tragične posljedice bosanskih međuetničkih sukoba, a značajan dio kazivanja gradi se na opoziciji *poslijeratna Bosna* ↔ *pripovjedačka Bosna*.

Tekst Divne D. Radovanović *Pesnik* (Radovanović 2000) predstavlja roman-traktat ne samo o Andriću koji na samrti razmišlja o svome stvaralaštvu i životu (posebno u Bosni) nego i o književnosti uopšte.

3 Crnjanski je, za razliku od Andrića, jedan od junaka pripovijedanja (opisuje se njegov realno-izmišljeni život u Londonu, Opatiji i Beogradu).

Glavni motiv ovog romana su završni dani Iva Andrića u bolnici: on leži nepomično u komi,⁴ ali povremeno prati medicinsko osoblje koje se o njemu brine. Pripovijedanje otvara rečenica: „Objavljeno je da se Pesnik nalazi u bolnici, teškog zdravstvenog stanja, već treći mesec u komi“ (Radovanović 2000: 7). Piščevo vraćanje u stvarnost (u bolničku sobu) zauzima najmanji dio pripovijedanja i dolazi kao most za prelaz iz jedne retrospekcije u drugu. Andrić se sjeća onog što je proživio, sjeća se ljudi, mjesta i događaja, književnih likova i motiva koje je opisivao. On se vraća u djetinjstvo u Sarajevu i Višegradu, hapšenje u Splitu, zatočeništvo u Mariboru, vrijeme diplomatskog službovanja, potpisivanja Trojnog pakta, bombardovanja Beograda 1941. i 1944, Nedićevog apela, boravka u Istambulu poslije rata itd. U pripovijedanje se uvode i izmišljena zbivanja, npr. učešće na simpozijumima, posjeta Americi i dr. Kao lajtmotiv provlači se Andrićeva želja: „Pustite me da umrem“.

Sada pokušavam da pobeđnem sa Zemlje, „sobe“ za umiranje (Radovanović 2000: 9). ♦ Pustite me da odem (Radovanović 2000: 52). Pustite me odavde, hoću da mrem kao čovek! Viče moj mozak, a ne usta, pa niko ne čuje (Radovanović 2000: 66).

Roman Divne Radovanović mogao bi se nazvati citatnim, kompilacijskim i izrazito hipertekstualnim jer se sastoji od mnogobrojnih isječaka iz Andrićevih tekstova u obliku sintagmi, rečenica i odlomaka. Oni su ukomponovani ne implicitno, već eksplicitno i to u navodnicima bez ukazivanja na izvor. Najviše ih dolazi iz *Znakova pored puta*. Dosta ima iz romana *Na Drini ćuprija*, *Travnička bronika*, *Prokleta avlija*, manje iz *Omer-paše Latasa* i *Gospodice*, a takođe pripovijedaka (*Anikina vremena*, *Put Alije Đerzeleza*, *Mustafa Madžar*, *Trup*, *Žena na kamenu*, *Jelena*, žena koje nema, *Pismo iz 1920. godine*, *Priča o vezirovom slonu*, *Mara milosnica*, *Snopići*, *Priča o Kmetu Simanu*, *Zeko*, *U ćeliji broj 115*, *Iskušenje u ćeliji br. 38*, *Aska i vuk*, *Bajron iz Sintre*, *Priče iz Japana*, *Deca*), eseja (o Sarajevu, Počitelju i Mostaru, Njegošu i Goji) i doktorske disertacije (*Razvoj duhovnog života u Bosni pod turskom upravom*). U tkivo pripovijedanja ubacuju se ponekad citati iz *Biblije*, *Kurana* i molitvi. U roman se uvode likovi iz Andrićevih djela (Radisav, Čamil od Smirne, Alija Đerzelez, Anika, Jelena, Zeko, Mehmed-paša Sokolović, Davil, fon Miterer, Davna, Rota, Defose, Kolonja, for Paulić, gatar Marko, Mustafa Madžar, hajduk Stojan, kmet Siman, Omer-paša Latas, Rajka Radaković, lord Bajron, Ibrahim-paša, Mara, Alideda), književnici (Petar Petrović Njegoš), istorijske ličnosti (Gavrilo Princip, Bogdan Žerajić, Nedjeljko Čabrinović, Veljko Čubrilo, Danilo Ilić, knez Pavle, general Milan Nedić), majka, drugovi iz djetinjstva i dr. S obzirom na neveliki obim teksta (100 strana malog formata) citati su dosta dominantni. Stoga je za dobro/potpuno razumijevanje romana neophodna što temeljitija presupozicija (prethodna informacija).

4 Posljednji dani Andrićevog života najbolje je odslikao Erih Koš (Koš 1982: 301–317).

Roman se može podijeliti na monološki dio (uglavnom prva polovina) i dijaloški (pretežno druga polovina). Monološka cjelina je dosta usporena pa i monotona (bar za one koji poznaju Andrićevo stvaralaštvo), dok je dijaloška življa. Sve do sredine romana Divna Radovanović je dosta suzdržana i uglavnom oslonjena na ono što je Andrić pisao u svojim tekstovima, a onda u dijaloge unosi maštu, oslobađajući se stega (mnogobrojnih citata) pa priča postaje interesantnija.

Jedan od dominantnih motiva je Bosna – *moja Bosna*, o kojoj je Andrić pisao *kao o čežnji*. U Bosni, razmišlja Andrić, ima tvrde vjere, uzvišene čvrstine karaktera, nježnosti i ljubavnog žara, dubine osjećanja, privrženosti i nepokolebljive odanosti. Istovremeno to je prostor mržnje i straha, pa bi u njoj trebalo četiri puta više ljubavi, međusobnog razumijevanja i snošljivosti nego u drugim zemljama.

Sa najvećim lirizmom dat je dijalog sa majkom. Andrić se sjeća kako je ona palila kandilo za Đurđevdan („Samo je u Bosni Đurđevdan praznik i za pravoslavce i za muslimane [...]“; Radovanović 2000: 49) i Vidovdan (Radovanović 2000: 8–9). On čuje majčin glas: *Ivane! Ivane!* pa se pita: „Majko ti me dozivaš?“, a onda odgovara: „Sad sam starac, a ti mlada žena, nećeš me ni poznati“ (Radovanović 2000: 10). On ponekad ne može da spozna gdje se nalazi – „Gde li sam?“ i konstatuje: „Neko me nosi. Majko pored mene si“ (Radovanović 2000: 39).

Na više mjesta Divna Radovanović ističe majčin srpski patriotizam i njeno pravoslavlje (poznato je, međutim, da je živjela, radila i umrla u katoličkom okruženju; sahranjena je nedaleko od grobova mladobosanaca na starom koševskom groblju u Sarajevu).

– Sine, mi smo uklet narod od Kosova. Robovi na svome. Prvo smo Turčinu služili, ali to mu ne bi malo pa nas razrodi, mameći neke u svoju veru. Sada smo jedna raja, a dva gospodara. Malo je što služimo Turčinu, već dovede i Švabu. Tako nas svađaju sa braćom druge vere, a mi umesto molitve prihvata-mo svađu. (Radovanović 2000: 93)

U Sarajevu Andrić je u *Nedeljno jutro* sa majkom išao u pravoslavnu crkvu, a njegov drug Ivan je sa roditeljima odlazio u katoličku katedralu na trgu (Radovanović 2000: 41). On i njegovi drugovi Srbi krstili su se sa tri prsta zdesna nalijevo, a Martin i Ivan cijelom šakom slijeva nadesno (Radovanović 2000: 43). Kao dijete sam je sebe uspavljivao, „majka bi umorna legla pored njega i tvrdo zaspala, a on bi slušao njeno disanje, kao neka muzika duše, i zaspao“ (Radovanović 2000: 64). Posebno mu je bilo žao majke u zatočeništvu zbog njenih uzaludnih nadanja i čekanja. Iz čeli je joj se ovako obraćao: „Majko, pozdravljam te po Suncu i Mesecu, jednom jedinom i vidljivom tebi i meni“ (Radovanović 2000: 64). Pred kraj romana dolazi sjećanje na miris pečenog hljeba i zapaljenih smrekovih bobica. Tada mu se majka posljednji put javlja: „Sine Ivane, ja sam“, doziva ga: „Dodi da te prigrlim“ i retorički pita: „Kako si ostario i oronuo?“ (Radovanović 2000: 103).

Pored majke, drugi izrazito liričan lik je Jelena. Autorka je slika uglavnom pomoću mnogobrojnih isječaka iz *Ex Ponta* (Andrić 1981/11) i *Jelene, žene koje nema* (Andrić 1981/7). Ona umire, ali se Andriću priviđa i nakon njene smrti. Kada je zapao u veliku groznicu, ona je legla pored njega da ga zagrije (Radovanović 2000: 73). Čim je ozdravio, nestala je i niko nije znao za nju. Jednom ju je ugledao na željezničkoj stanici u Sarajevu kako mu maše. Od tada se više puta javljala („Pojavljivala se ‘od kraja aprila, pa do početka novembra’, sa ljupkom šalom, sa muzikom ili mirisom“).⁵

Ona je u senci mog „opšteg postojanja“,⁶ [...] „stoji nevidljiva i nečujna, negde iza moje senke“,⁷ utkiva se u moju senku, „spava u mojoj senci“,⁸ ta „žena i avet“.⁹ (Radovanović 2000: 73)

Mučilo ga je pitanje: „Hoće li i nju položiti u grob sa mnom?“ (Radovanović 2000: 73). Jelena je izgovarala i ono što je Andrić zapisao u *Znakovima pored puta*: „Nisu oni koje nazivamo pokojnicima tako mrtvi kao što se to obično misli.“¹⁰ Pred samu smrt pisac joj se obraća pitanjem: „Jelena, čekaš li me?“ (Radovanović 2000: 97), da bi nešto kasnije sam potvrdno odgovorio: „Jelena, i ti me čekaš pored Majke, Alide-de, Mare Milosnice... vidi, cela kasaba izašla na ćupriju“ (Radovanović 2000: 103).

Roman se završava Epilogom iz *Ex Ponta*, pri čemu posljednju rečenicu romana ne nalazimo u Epilogu: – „Kasno je za to sada, sine čovjekov!“

Djelom *Otrovani Balkanom* (Zec 2010) Petar Zec je dovršio na svoj način Andrićevu hroniku *Omer-paša Latas* (tačnije njome se poslužio kao osnovom).¹¹ Autor

5 U noveli *Jelena, žena koje nema*: „Da, ona se javlja gotovo isključivo u vremenu od kraja aprila pa do početka novembra“ (Gralis-www).

6 U noveli *Jelena, žena koje nema*: „Tako me u zamasi koji obeznanjuju nosi ta vasijska ljujaška od jedne savršene sreće do druge, od Jeleninog i mog prisustva do nestanka i nas i svega sa nama u sreći opšteg postojanja“ (Gralis-www).

7 U noveli *Jelena, žena koje nema*: „Ali najčešće stoji, nevidljiva i nečujna, negde iza moje senke“ (Gralis-www).

8 U noveli *Jelena, žena koje nema*: „Poučen svojim dugim iskustvom, ja znam da ona spava u mojoj senci kao u čudesnom logu iz kojeg ustaje i javlja mi se neredovno i neočekivano, po zakonima kojima je teško uhvatiti kraj“ (Gralis-www).

9 U noveli *Jelena, žena koje nema*: „Čudljivo i nepredvidljivo, kako se samo može očekivati od stvorenja koje je i žena i avet“ (Gralis-www).

10 U *Znakovima pored puta*: „Govorim vam na osnovu mnogih i raznovrsnih iskustava, i možete mi verovati. Nisu oni koje nazivamo pokojnicima tako mrtvi kao što se to obično misli. Isto kao što ni oni koji sebe smatraju živima nisu onako ni onoliko živi koliko bi hteli da izgledaju i kako sami sebe vide“ (Gralis-www).

11 On je posthumno objavljen u *Sabranim delima Ive Andrića* (Andrić 1981/15). Na pitanje novinara ko je u knjizi Andrić, a ko on, Zec je ovako odgovorio: „Pošto je bio star, Andrić nije mogao da završi knjigu o Latasu. Istraživači su kasnije sakupili razbacane fragmente ovog dela. Preda mnom je bio veliki izazov – kako završiti ovo genijalno delo. Čitaoci će prosuditi da li sam u knjizi uspeo da sačuvam Andrićev duh. U knjizi je neminovno došlo do ukrštanja dve imaginacije, Andrićeve i

je poznat po tome što je 1986. odbranio magistarski rad *Omer-paša Latas kao roman i kao mogućnost pozorišne i televizijske adaptacije*, 1994. doktorsku disertaciju *Dramsko u delu Ive Andrića (Andrić skriveni dramatičar)*, a 2001. knjigu *Andrićeve maske* u kojoj je objavio dnevnik nastanka TV-filma *Susedi* po istoimenoj Andrićevoj pripovijeci (Zec 2011). Zecovo pripovijedanje je fragmentizovano i dolazi u obliku slika, kratkih scena pa nije slučajno u podnaslovu napisao da je to film-roman (roman se doživljava kao kaleidoskop). Autor je oživio niz Andrićevih prepoznatljivih junaka iz raznih djela (Čorkana, Aliju Đerzelaza, Mustafu Madžara, Avdagu i dr.). U romanu se opisuje vrijeme između 1850. i 1852. Radnja počinje Omer-pašinim dolaskom u Sarajevo 1850. s ciljem da u Bosni uvede red, učvrsti vjeru i obezbijedi blagostanje na taj način što će sprovesti nove reforme i zakone te iz temelja iskorijeniti nasilje i nepravdu.¹²

Svetislav Basara je svoje djelo *Andrićeva lestvica užasa* nazvao *gotskim romanom* (Basara 2016). U podnaslovu je moglo da stoji i *Tako je govorio Andrić* jer prvi glavni lik Stojković iznosi u razgovoru sa drugim glavnim junakom Kaloperovićem ono što mu je njegov „iskreni prijatelj“ Ivo Andrić povjerio u diskreciji. Stojković je dao Andriću zavjet da nikome neće ništa govoriti o ovoj intimnoj ispovijesti, međutim četrdeset godina nakon pišćeve smrti osjetio je potrebu da s nekim podijeli *tegobu užasnih Andrićevih tajni* (Basara 2016: 17). Osnovni narativni konektori su upareni *verba dicendi* (glagoli govorenja), pri čemu se gotovo uvijek jedan veže za Andrića, a drugi za Stojkovića (naratora) po principu „Stojković je rekao Kapoleroviću da je Andrić rekao Stojkoviću“:

rekao je Andrić, **reče** Stojković ♦ **reče** Stojković da mu je tog dana **rekao** Andrić ♦ tako je doslovce **rekao** Andrić, **reče** Stojković ♦ **kazao** je Andrić, **reče** Stojković, ♦ sećam se da mi je jednom prilikom **rekao**, **reče** Stojković ♦ **pričalo** se – lično mi je **pričao** Andrić ♦ nije mi to **pričao** Andrić, **reče** Stojković ♦ **reče** Stojković da mu je **rekao** Andrić, ♦ **reče** Andrić, **reče** Stojković ♦ hteo

moje. Tu su i razni dokumenti kojima se i Andrić služio. Nadam se da se neće mnogo videti ko je tu Andrić, a ko sam ja, i da se sve to amalgamisalo u jedan uzbudljiv roman o ovoj balkanskoj mucu i istoriji koja nas stalno truje“ (Zec-www3).

- 12 Roman je nastao na sljedeći način: „[...] *Otrovani Balkanom* pisao sam na nagovor svoje žene u najtežim trenucima njenog negovanja i dugog umiranja od najteže bolesti. Pisanje je bilo suzbijanje očaja i traženje novih razloga za nadu. Nažalost, moja Jadranka nije dočekala izlazak romana koji sam posvetio njenoj plemenitosti“ (Zec-www1).

„Na temelju podsticajne Andrićeve nedovršene i fragmentarne epske strukture stvorio sam i domaštao jednu novu proznu tvorevinu, zaokruženu dinamičnu romaneskno-filmsku naraciju u slikama. Kroz ceo roman nose se i mere dva čoveka: Omer-paša Latas, lik koji želi sve što čovek može postati i što ga diže u očima drugih, i vojvoda Bogdan Zimonjić, koji neće ništa osim da bude ono što jeste i da ostane svoj na svome. Veliki deo mog kreativnog i umetničkog života bio je priprema za ovaj roman-film u kome sam okupio sve karakteristične i prepoznatljive junake Andrićeve proze [...]“ (Zec-www2).

sam, kaže Andrić, **kazao** je Andrić • **rekao** je Andrić, **reče** Stojković • **reče** Stojković, Andrić je **rekao** • **rekao** je nadalje Andrić, **reče** Stojković • **rekao** je Andrić, **svedoči** Stojković.

Najveći dio romana odnosi se na ispovijest Andrića o onome što nikada i nikome nije želio da govori ali je osjećao neodoljivu potrebu da prozbori jer je predugo bio uzdržan i na „apotekarskoj vagi merio svaku reč“, ali ga je neki unutrašnji glas prisilio da otvori dušu sa nadom da sagovornik nikome neće prenijeti što je sve *lupetao* (Basara 2016: 17). Stojkovića je to začudilo jer je bilo poznato da je Andrić čutljiv, posebno da je izbjegavao razgovore o politici, „nikada ni o čemu nije govorio, bar ne javno, a pogotovo ne razgovetno, ograničavao se na mumljanje, na da, ne, možda, verovatno“.

Šta je Andrić, reče Stojković, zaista mislio u dubinama svoje duše – o tome, kako rekoh, nije nikada govorio, uporno je o tome ćutao, na kraju više ni sam nije znao šta misli, da bi, konačno, nekoliko godina pred smrt, došao u situaciju da je, u retkim prilikama kada je uopšte mislio, mislio ono što su drugi mislili da Andrić misli, ali mislim, rekao je Stojković, da je pametno postupao jer šta god da bi Andrić rekao, to je moglo biti – a često je i bivalo – upotrebljeno protiv njega. (Basara 2016: 137–138)

Roman se sastoji iz dvije narativne linije koje se stalno ukrštaju: u jednoj Andrić govori, a u drugoj se prezentira ono što se dešavalo nakon piščeve smrti sa njegovom zaostavštinom, tumačenjem njegovog djela i poimanjem njegovog života: ogovaranja, borba oko nasljeđa, nacionalna pripadnost, dodjela Nobelove nagrade, nedodjeljivanje Ninove nagrade i Nagrade Željezare Sisak, erotizam i seksualnost, naklonost prema ženama, posebno košarkašici Ljubici Otašević, „prolječna afera“ sa suprugom Gustava Krkleca, novinarstvo (pisanje beogradske *Politike*, posebno prisilna kolektivizacija i omasovljivanje Andrićeve proze, tendenciozno približavanje Andrića širokoj čitalačkoj publici), piščeve dobre i loše strane, književnici, javne i kulturne ličnosti (Dobrica Ćosić, Predrag Palavestra, Vera Stojić, Petar Džadžić, Rodoljub Čolaković i dr.).

Andrićeva „ispovijest“ obuhvata sljedeće tematske cjeline: društvo i politika (poslijeratne represije i likvidacije, jugoslovenstvo, raspad Jugoslavije, *naš* narod, katolicizam, odnos prema Rusiji), minuli život (žig Bosne), somatizam, kultura, književnost (čitanje i interpretacija književnog djela – *close reading*, srpska književnost, ruska književnost, Dostojevski, Jesenjin).

U pripovijedanje se unose paradoksalni i apsurdni motivi (pčele, petstodinarka, uloga JNA u dobijanju Nobelove nagrade, udruženi zločinački poduhvati i namjere, Zadužbina Ive Andrića kao jedna od njih, Andrić kao ubica, masturbacija, vulgarijacija).

Sintagmu iz naslova *lestvica užasa* Basara uvodi u kazivanje na tri mjesta (na jednom je zamjenjuje *skalom užasa*).

Posle samrtnih muka, posle tegobnog uspinjanja (i propadanja) njegove duše po **zastrašujućoj lestvici podnebesnih mitarstava**,¹³ Andrića su čekale posmrtnu muku i još teža iskušenja prolaska kroz špalir Politikinog toplog zeca. (Basara 2016: 139–140)

[...] da je spletom okolnosti – kasnije ću ih opisati – Baletiću za više godina skratila život i zbog koje sam, naposljetku, godinama silazio niz **lestvicu užasa** koji su se u pogledu strave mogli uporediti samo sa užasima kroz koje je prolazio Andrić. (Basara 2016: 28)

Andrićeva **skala užasa** tada se, reče Stojković, dogodio stravičan incident, jačine sedam stepeni Andrićeve **skale užasa**. (Basara 2016: 165)

11. Mnogo više ima pripovjedaka i priča zasnovanih na *uandrićavanju*. U njima kao motiv najčešće dolazi: šetnja, privatni život, virtualni razgovori, odlazak u Herceg Novi, kockanje sa đavolom, igra riječi, izložba 1951. i molba da se ukloni slika sa Hitlerom, Borisav Stanković, preciziranje identiteta (Andrić je Jermen), zanos. U nizu slučajeva kao motiv se pojavljuju djela: *Znakovi pored puta*, *Na Drini ćuprija*, *Pismo iz 1920.* i dr. Ponekad se autori naslanjaju u naslovima na naslove Iva Andrića, preuzimaju ih, modifikuju i sa njima se igraju.¹⁴

Posebno se često koristi postupak prevarenog očekivanja: npr. Ivo Andrić mašta da spali Zaduzbinu Ive Andrića, on se dovodi u kontekst pljačke benzinske pumpe, bio je dijete kada je Vuk Stefanović Karadžić postao prvi dobitnik Nobelove nagrade za književnost, u ogledalu vidi sebe u hiljadu komada, u svojoj hotelskoj sobi nalazi u krevetu nepoznatu mladu ženu, na putovanjima krije identitet i izmišlja različite profesije: da je istraživač starina, trgovac stokom, rezanom građom i mliječnim proizvodima, kockar, nadničar, naučnik koji proučava ljekovito bilje.

12. Umjetničkim postupkom koji smo analizirali Ivo Andrić se oživljava i unosi u književno djelo kao lik, motiv i orijentacija. Ovaj način umjetničke reinkarnacije sve se više koristi u srpskoj književnosti (najčešće kao objekt služe Andrić i Crnjanski). Autori na različite načine oblikuju Andrićev lik: jedni ga posmatraju u istorijskom kontekstu, drugi smještaju u književne tokove 20. stoljeća, treći se koncentrišu na privatni život, četvrti oživljavaju pisca kroz njegove citate, peti ga dovode u vezu sa njegovim književnim likovima, šesti vode razgovor sa njim o različitim temama, sedmi teže efektu, igri i provokaciji pa u kazivanje unose apsurdnost, paradoksalnost, besmislicu, unose ono što je nespojivo sa Andrićem kao piscem, misliocem i čovjekom. U procesu reinkarnacije postoje dva Andrića – realni (onaj koji je doista

13 Mitarstva su vrsta carinarnica na koje duša poslije smrti (zli duhovi traže od duše otkup za određenu vrstu grijeha kako bi ona mogla dalje da nastavi put ka Bogu).

14 Takve igre koriste se i u odnosu na druge pisce, npr. Miroslava Krležu i njegov roman *Povratak Filipa Latinovića* – Boris Perić napisao je roman s istim naslovom (Perić 2013).

postojao, sa svim svojim vrlinama i manama) i virtualni (Andrić-kreatura, Andrić-konstrukcija, Andrić-fikcija, Andrić-vizija, Andrić-karikatura...).

LITERATURA

- Bodrijar, Ž. (2013): Бодрийяр, Ж. *Симулякры и симуляция*. Тула: Тульский полиграфист.
- Ijlin, I. P. (2001): Ильин И. П. *Постмодернизм: Словарь терминов*. Москва: ИНИОН РАН (отдел литературоведения), Intrada.
- O pitanju-www: *К вопросу о. Постмодернизм. Бодрийяр. Симулякры*.
<http://www.stihi.ru/diary/devianta/2010-02-20>. (9. 12. 2015)
- Verzija 1-www: *Версия 1*. [http://vidimo-nevidimoe.ru/index.php?route=pavblog/blog & blog_id=179](http://vidimo-nevidimoe.ru/index.php?route=pavblog/blog&blog_id=179). (10. 12. 2015)

IZVORI

- Andrić, I. (1981/11). *Ex Ponto, Nemiri, Lirika*. In: Andrić Ivo. *Sabrana dela*, dopunjeno izdanje, knj. 11. V. Krnjević. (ur.). V. Stojić, P. Džadić, M. Pervić, R. Vučković (prir.). Beograd, Zagreb, Sarajevo, Ljubljana, Skopje, Titograd: Prosveta, Mladost, Svjetlost, Državana založba Slovenije, Mislal, Pobjeda.
- Andrić, I. (1981/7). *Jelena, žena koje nema*. In: Andrić Ivo. *Sabrana dela*, dopunjeno izdanje, knj. 7. V. Krnjević. (ur.). V. Stojić, P. Džadić, M. Pervić, R. Vučković (prir.). Beograd, Zagreb, Sarajevo, Ljubljana, Skopje, Titograd: Prosveta, Mladost, Svjetlost, Državana založba Slovenije, Mislal, Pobjeda.
- Andrić, I. (1981/15). *Omerpaša Latas*. In: Andrić Ivo. *Sabrana dela*, dopunjeno izdanje, knj. 15. V. Krnjević. (ur.). V. Stojić, P. Džadić, M. Pervić, R. Vučković (prir.). Beograd, Zagreb, Sarajevo, Ljubljana, Skopje, Titograd: Prosveta, Mladost, Svjetlost, Državana založba Slovenije, Mislal, Pobjeda.
- Basara, S. (2016). *Andrićeva lestvica užasa: gotski roman*. Beograd: Laguna.
- Gralis-www: *Gralis-Korpus*. http://www-gewi.uni-graz.at/gralis/korpusarium/gralis_korpus.html. (15. 3. 2016.)
- Kecmanović, V.; Stojiljković, D. (2014). *Kainov ožiljak*. Beograd: Laguna.
- Koš, E. (1982). Andrićevi poslednji dani. *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. Beograd. God. 1, sv. 1: 301–317.
- Marčetić, M. (1996²). *Zemaljski dugovi: Ivo Andrić u priči*. Beograd: Laguna.
- Radovanović, D. D. (2000). *Pesnik: roman*. Beograd: Teovid.
- Savić, M. (1998). *Ožiljci tišine*. Beograd: Prosveta.
- Stojičić, M. (2011). *Piši tiše Andrićevo ime: roman-didaskalija*. Banja Luka: Radio-televizija Republike Srpske.
- Zec, P. (2001). *Andrićeve maske*. Beograd: Apostrof.
- Zec, P. (2010). *Otrovani Balkanom: roman-film: omaž Ivi Andriću*. Beograd: Laguna.
- Zec-www1: Intervju Sonji Ćirić. O zaljubljanju odljuđenih Srba, *Vreme*, Beograd, 2. 8. 2012 (br. 1126). <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1065409>. (14. 3. 2016.)

- Zec-www2: Život i smrt na tragičnoj balkanskoj pozornici. *Danas*, Beograd, 31. 5. 2010.
http://www.danas.rs/danasrs/kultura/zivot_i_smrt_na_tragicnoj_balkanskoj_pozornici.11.html?news_id=1917. (14. 15. 2015.)
- Zec-www3: Intervju sa N. Kostićem. Novi život Ive Andrića. *Press*, 17. 4. 2010.
<http://www.pressonline.rs/zabava/dzet-set/112522/novi-zivot-ive-andrica.html>.
 (15. 11. 2015.)

INNARRATION OF IVO ANDRIĆ

This paper discusses one of the three forms of *inandricisation* (artistic reincarnation of Ivo Andrić) – *innarratisation*, which together with *inversion* and *indramatisation* represents a real process of transformation of the individual into a virtual (poetic, prose and drama), in other words, the transformation of the individual into the hero of narration, artistic figure, a literary motif. The first part of the analysis deals with a perspective of artistic reincarnation (transmission of literary creator from the real space in which he lived into a virtual space in which he is being resurrected), the second part deals with memisation and simulation, and the third with concrete examples of *innarratisation* of Ivo Andrić.

Keywords: *innarration*, artistic reincarnation, Ivo Andric, transformation, virtual identity, prose